

Holokauszt a Nyugati Megszálló Csoport területén

Az Államvédelmi Hatóság Ügyészi Kirendeltségének
jelentése Pápa Nándor és társai ügyében,
1950. január 12.

A legutóbbi időkben az intellektuális és a politikai érdeklődés előterébe került a magyar megszálló csapatok részvétele a Szovjetunió területén véghezvitt náci népiirtásban, amelyekről óriási mennyiségű szovjet eredeti dokumentum került napvilágra. A Magyarországon kibontakozott nemzeti méretű vita¹ megmutatta, hogy a hazai levéltárak anyagait is érdemes ebbe a kutatási irányba elmélyíteni. Az alábbi dokumentumközlés a kutatási irányra és persze magára a történeti jelenségre kívánja a figyelmet ráirányítani, amelynek nemzetpedagógiai szempontból is van komoly jelentősége. A kutatandó forrásanyagot jelentős mértékben a háborús bűnösök elleni népbírósági perek dokumentumai képezik, melyek egybevágóan a Rendkívüli Állami Bizottság által 1943 és 1947 között a Szovjetunióban összegyűjtött fentebb említett dokumentumokkal.

Az alább közölt forrás egy nyomozati jelentés, melyet sorozatos tömeggyilkosságokkal kapcsolatban folytattak le a magyar hatóságok a háború után. A forrás közlését azért tekinthetjük fontosnak, mert bemutatja azt a szerteágazó szerepkört, melyet a magyar megszálló erők töltek be a Szovjetunióban.

Mikorra az ismertetett jelentés elkészült, már egy közel négyéves nyomozás eredményeit összegezték, mely során több mint 40 embert hallgattak meg a bűncselekményekkel kapcsolatban. A per 1950. március 16-tól április 22-ig tartott. A 11 gyanúsított közül senki nem vallotta magát bűnösnek, de a per tényállását csupán Pápa Nándor ezredes, a zászlóalj parancsnoka vonta kétségbe, aki visszavonta vallomásait. 1950. április 22-én a zászlóalj parancsnokát, Pápa Nándor ezredest halálra ítélték és 1950. szeptember 14-én kivégezték. A per maradék 10 gyanúsítottja közül kettőt felmentettek, a többi nyolc fő pedig 2 és 4 év közötti büntetést kapott, melyet a másodfokon enyhítettek.²

A háborús bűncselekményeket elkövető mezőtúri 49/II. zászlóalj a 121. dandár 41. ezredének egyik zászlóaljaként került a szovjet hadmű-

veleti területre 1941 októberében. Előbb Polonnoje³ körzetében láttak el megszálló feladatokat, majd miután 1942. február 2-án újabb területre terjesztette ki működését a 121. dandár (február 12-től könnyűhadosztály), áthelyezték a 49/II. zászlóalj működési területét. Az új működési területet Gajszin községben jelölték ki, ahová a zászlóalj a menetét március 5-én kezdhette meg. Gajszinban a 49/II. zászlóalj a 37. gyalogezred kötelékébe tartozó, Pákh Miklós ezredes vezette 50/I zászlóaljat váltotta le, amely zászlóalj katonái több tömeggyilkosságban is részt vettek két magyar és egy szovjet per⁴ tanúsága szerint 1941 őszén. Későbbiekben a 49/II. zászlóaljat visszarendelték a 49. ezred alá.⁵

A forrás középpontjában hét, a magyar katonák közreműködésével történt tömeggyilkosság felderítése áll, melyekben a meggyilkoltak száma pontosan nem állapítható meg, de mindenesetre eléri legalább a 2500-3000 főt. Az ismertetett tömeges kivégzések két típusra oszthatók.

A legtöbb áldozattal járó, a dokumentumban 1–6. sorszámmal jelölt kivégzések kifejezetten a zsidóság elpusztítására irányultak (a náci népirtás keretein belül német irányítás mellett). Jól megfigyelhető az a munkamegosztási szisztéma, mely a szovjet területeken végrehajtott holokausztot jellemezték. A Magyar Királyi Honvédség csapatait elsősorban olyan szerepkörben találhatjuk, mint a Wehrmachtot. Az ismertetett jegyzőkönyv alapján is látható, hogy a munkamegosztás révén a magyar katonák feladata elsősorban a *keret* adása, esetleg infrastruktúra biztosítása volt a gettók felszámolása során, a kiűrt gettó átfésülése és a tömegsírok betemetése. A gettóból az emberek kihajtását általában ukrán policajok végezték, míg magukat a gyilkosságokat általában néhány német SS katona vagy ukrán milicista követte el. A magyar katonáknak nem csak közvetett módon tapadt vér a kezükhöz. Amint a közölt dokumentum is bizonyítja, a szökést megkísérlőkkel szemben kötelességük volt a keret tagjainak a fegyverüket használni. Más esetekben, ha a magyar katonákra bízta a tömegsírok befedését, a magyar katonák feladata volt az esetleg még élő áldozatok lelövése a betemetés során.

A zsidó lakosság megsemmisítésében való közreműködésre vonatkozó parancsok nem közvetlenül a magyar hadvezetés részéről érkeztek, hanem a németek részéről, akiknek alárendeltségében működtek a magyar megszálló csapatok. Maga a magyar hadvezetés ambivalens módon vett részt a zsidók megsemmisítésében. A Magyar Megszálló Csoportparancsnokság által 1941 októberében kiadott parancs szerint a „birodalomellenes törekvések és elemek (kommunisták, zsidók és hasonlók) kinyomozása és leküzdése [...] egyedül a biztonsági rendőrség és az SD (tisztogató osztagok) feladatát képzik”, s ezek tevékenységétől eltiltják a magyar katonákat.⁶ Ugyancsak felléptek több alkalommal is az ukránok zsidóellenes pogromjaival szemben. A Pápa Nándor és társai ügyében hozott bírósági ítélet pedig említ egy 1942 júliusában kiadott, a Megszállócsoporthi hiányos iratanyagában fel nem lelhető parancsot, amely kifejezetten megtiltotta a további részvételt a zsidóellenes ak-

ciókban.⁷ Megjegyzendő, hogy még ha létezett is az említett parancs, nagy gyakorlati értéke nem lehetett, hiszen az ukrajnai zsidóság döntő többségét 1942 közepére már megsemmisítették, mely különösen is igaz volt Vinnyica térségében.⁸

Másfelől ugyanakkor a magyar katonai vezetés több rendelkezésben is hozzájárulását adta a zsidók megsemmisítéséhez. Ez alapvetően két módon történt. A zsidók legyilkolásának egyik módja az volt, hogy egy adott magyar alakulat magyar feljebbvalója hozzájárult ahhoz, hogy az alakulata a helyi német parancsnokság által elrendelt intézkedések végrehajtásában részt vegyen. Ennek a hozzájárulásnak az alapvető okát abban láthatjuk, hogy – mint említettem – a magyar megszálló alakulatok német alárendeltségben tevékenykedtek. Így például a 105. gyalogdandár 1942. februári bizalmas dandárparancsnoksági parancsa közli azt a német parancsot, ami a helyi zsidóság táboraiba, gettóba való összegyűjtését írja elő.⁹ Ezentúl a magyar hadvezetés a helyi zsidóságra mint „a közbiztonság legfőbb ellenségeire” tekintett, mivel „minden zsidó – nemre és korra való tekintet nélkül – a partizánokkal tart!”, amint a VKF 4. osztálya által a partizánháború tárgykörében kiadott segédlet szükségesnek tartja ezt megjegyezni. Ennek megfelelően a magyar hadsereg által széles körben – hadosztályonként 80-80 példányban – kiosztott¹⁰ segédanyag a következő konklúziót vonja le a helyi zsidósággal való bánásmód kapcsán: „a zsidókkal szemben semmiféle könyörületnek sincs helye!”¹¹

Az ismertetett esetnek annyi a különlegessége, hogy Pápa Nándor zászlóalj nem volt alárendelve a gajszini német parancsnoknak, Heinrich Becher őrnagynak, hanem csupán egyéni megbeszélés alapján vett ebben részt. Viszont így is súlyos felelősség terheli a magyar hadvezetést, ugyanis amikor a németek „karhatalmi feladatok” ellátása céljából igénybe vettek magyar csapatokat, azokat a felettes magyar hatóságok tudtával és beleegyezésével tették. Emiatt indult eljárás 1951-ben a 49/II. zászlóalj egykori felettesei, Pápay Alajos, a 41. ezred és Tarnay Béla, a 121. könnyűhadosztály parancsnoka ellen.

A hetedik, már a Brjanszki-erdőben elkövetett tömeges kivégzés a partizánharc keretében a lakosság megfélemlítésére, illetve a civil lakosság legyilkolására irányult. Utóbbi tetteket több dolog is magyarázza. Mivel a magyar hadvezetés nem tudta kézre keríteni a partizánokat, sőt harc esetén gyakran alul is maradtak a gyengén felszerelt magyar megszálló alakulatok, a civil lakosság terrorizálása révén kívánták elérni a céljukat. Ez az elhatározás találkozott az otthonuktól több száz kilométerre lévő, a háborús körülményektől összezavarodott honvédek azon törekvéseivel, melyek egyrészt arra irányultak, hogy az őket ért partizántámadásokat valakiken megtorolják, másrészt, hogy lehetőség szerint veszteségek elszenvedése nélkül tudjanak felmutatni halott „partizánokat” a felsőbb hatóságok felé. A civil lakossággal szembeni fellépésre tág teret adott az a tény is, hogy a világháború alatt nem volt még szabályozva a

polgári lakossággal való bánásmód és érdemben büntetlenül lehetett efféle cselekedeteket elkövetni. Emellett a közölt dokumentum felhívja a figyelmet a magyarok megszálló tevékenységének egyéb aspektusaira is. A magyar hadseregnek a különböző hadifogolytáborok őrzésében betöltött szerepe máig feldolgozatlan a történetírásunkban. Gajszinban és környékén több táborban – így magában Gajszinban, Vinnycában, Umányban – is magyar csapatok látták el a hadifogolytáborok őrzését.¹² Itt a magyar csapatok felelőssége nemcsak a forrásban tükröződő eset kapcsán állapítható meg, hanem a szélesebb kontextust figyelembe véve abban is, hogy e tevékenység illeszkedett a németek ama felfogásába, hogy a szovjet hadifoglyok jelentős részét 1941-ben éhhalálra ítélték.¹³ Ugyancsak a megszállás jellegzetes elemét mutatja abban a két esetben is, amikor nyilvános akasztást végeznek a megszálló hatóságok a civil lakosság megfélemlítésére. Az említett esetek aránytalan büntetési tételei, hogy például német katonasírok állítólagos meggyalázása miatt két embert kivégeztek, a megszállás jellemző vonásai voltak.

A nyomozó szervek a lefolytatott vizsgálat során nem tértek ki a civil lakossághoz való viszonyra, elsősorban a fosztogatás kérdéskörére. A magyar megszálló csapatok megmaradt parancsnoksági iratanyagának jelentős része épp a fosztogatások elleni parancsok kiadásáról szól, s ez a keleti fronton szolgáló katonák visszaemlékezéseinek is visszatérő momentuma. E tekintetben jellemző, hogy több mint 60 év távlatából is így emlékezett vissza egykori zászlóaljparancsnokára az alakulat egyik katonája, Vitális István: „Az biztos, hogy ő [(Pápa Nándor – F. Á.)] nagyon jól érezte magát, hintóval hordozták, a tanítónő a szeretője volt, jól megvolt, nem csodálom, hogy még egy évet kint maradt.”¹⁴

Megállapítható, hogy a szakirodalom eddigi eredményeivel szemben¹⁵ nem állja meg a helyét az olyan értékelés, mely szerint a Nyugati Megszálló Csoport alakulatai alapvetően, úgymond, békés megszálló politikát folytattak Kelet-Galíciában. Valójában aktívan részt vettek a holokauszt folyamatában. A holokauszt mellett a magyar megszálló tevékenység több szálon, így a civil lakosság elleni erőszakos fellépés, illetve a hadifogoly- és egyéb fogolytáborok felügyelete révén is szervesen kapcsolódott ahhoz a náci megszálló politikához, mely a szovjet civil lakosság és a hadifoglyok ellen népiirtó politikát folytatott. Tehát hamis az a beállítást, amely a magyar egységek háborús bűncselekményeit, a zsidóság kiirtását csak azokra a területekre próbálja „szűkíteni”, ahol partizánháború folyt.

*

Az események pontos rekonstrukciójának nehézsége a korabeli rendőri és bírósági szervek előtt sem volt ismeretlen. Amint a Pápa Nándor-per ítéletében is megjegyzi: „az összes bizonyítékok egybevetése és gondos mérlegelése alapján is meglehetősen nehézségekbe ütközik a pontos tényállás megállapítása, különösen azért, mert azt a környéket,

ahol a vád tárgyává tett cselekményeket elkövették, a kihallgatott tanúk túlnyomó többsége nem ismerte, de közelebbről nem ismerték ezeket a helységeket maguk a vádlottak sem.”¹⁶ Maga az eljárás elsősorban a cselekményeket kívánta bizonyítani, s nem azt, hogy pontosan hol s mikor történek az események, mert azzal tisztában voltak, hogy utóbbi megállapításánál kontrollforrások híján csupán az emberi emlékezetre hagyatkozhatnak, ami különösen problematikus akkor, amikor ott-tartózkodásuk során sem ismerték pontosan a települések neveit. Amíg a Monasztiriscsében történetekre léteznek kontrollforrások,¹⁷ más esetekben ez nem áll fenn. Lehet, hogy a későbbi kutatások eredménnyel járnak,¹⁸ de nem kizárt, hogy egyedüli források maradnak az 1949–1950-ben megszólaltatott katonák vallomásai a maguk pontatlanságával.

A jelentésben használt katonai szakkifejezések rövidítésének feloldása a dokumentum végén található. A felemlített településnevek helyes alakját és a rájuk vonatkozó legfontosabb adatokat a dokumentumban a település neveinek első megjelenésekor jegyzetben közlöm. A dokumentumot a mai helyesírás szabályai szerint közöljük a régies szóalakok megtartásával.

Jelentés

Államvédelmi Hatóság Ügyészi Kirendeltsége

Tárgy: Pápa Nándor és társai ügye.

Jelentés

Budapest, 1950. január 12.

[...] ¹⁹

1946-ban Pápa Nándor és Kocsis Lajos lakásáról tömegkivégzéseket ábrázoló fényképfelvételek kerültek elő.²⁰ E felvételek, melyek a nyomozati anyagban 1-től 32-ig terjedő sorszámmal szerepelnek a szovjet hadműveleti területen készültek. Pápa Nándor a megszálló erőkhöz besorozott 49/a. honv. zlj. parancsnoka volt, Kocsis Lajos karp. őrmester mint zászlóaljirnok ugyanitt teljesített szolgálatot. Mindketten azt állították, hogy a náluk talált felvételeket ismerősöktől kapták és az azokon rögzített eseményekhez semmi közük nincs. 1946-ban nem lehetett a nyomozást tovább folytatni, mivel a 49/2. zlj. tisztikarának és legénységének túlnyomó része még az ország területén kívül tartózkodott. 1948-ban hazatért szovjet fogságból Luczi István volt tényleges tiszt, aki mint zls. szolgált a 49/2. zlj.-nál. A fényképfelvételekre vonatkozóan részletes vallomást tett. Elismerte, hogy a felvételeket ő készítette 1942. év tavaszán Gajsin²¹ városában és a város környékén, ahol akkor a 49/2. zlj. mint megszálló erő állomásozott, illetve tevékenykedet. Előadta, hogy a fényképfelvételek részint Gajsinban végrehajtott akasztásokról, részint a város környékén

végrehajtott tömegkivégzésekről készültek. E kivégzéseknek a Gajsin környéki falvak zsidó lakói estek áldozatul, a gyilkosságokat egy különleges német alakulat tagjai hajtották végre Pápa Nándor zászlóaljának támogatásával. Elmondotta Luci [sic! – F. Á.], hogy két tömegkivégzést fényképezett le. Egyik alkalommal Magi András zls., ő maga és Kocsis karp.szkv. egy szakasszal vettek részt kb. 300 ember lemészárlásában. Feladatuk volt az áldozatokat a gettóból kihajtani, a kivégzés színhelyére kíséni, ott biztosító kordont alkotva meggátolni szökésüket, mialatt német katonák a tömegsírnak szánt gödörbe a ruháiktól megfosztott embereket tarkólövessel meggyilkolták. A második általa fényképezett kivégzés Monasztircs²² község kb. 1500 zsidó lakosának legyilkolása alkalmával készült, ahol a honvédeknek ugyancsak fenti feladatot kellett betölteniük, de itt majdnem az egész 49/2. zlj. kivonult és valamennyi fentebb felsorolt gyanúsított jelen volt, csupán Pápa Nándor jelenlétére nem emlékezett Luczi István. E második kivégzéssel kapcsolatban határozottan állította, hogy Pápa Nándor adott parancsot a zlj. közreműködésére.

[...]²³

A vallomások alapján a történeteket alábbiak szerint lehet rekonstruálni. A 49/2. zlj., melynek Pápa Nándor alezr. volt a parancsnoka, 1941 novemberében került ki szovjet hadművelleti területre. Vinnyicán,²⁴ Csudnovón²⁵ és Poloneán²⁶ keresztül menetelve 1942 márciusában a zlj. elérte Gajsin városát kb. 80. km-re Vinnyicától. Itt mint megszálló erő 1942. június közepéig tartózkodott. Pápa Nándor szoros barátságot kötött Heinrich német őrnaggyal, a gajisini állomásparancsokkal.²⁷ Ennek kezdeményezésére zászlóaljából különítményeket állított össze, és ezek csekélyebb számú német katonával együtt Gajsin környékén kiürítették a gettókat, legyilkolták a lakosságot. Megállapítható, hogy az említett fényképfelvételeken is rögzített két tömeggyilkosságon kívül még számos más ilyen tömegkivégzés zajlott le Gajsin vidékén. A kihallgatott személyek utalásai az időjárásra, a kivégzés helyszínére, terepviszonyokra, áldozatok számára stb. bizonyos támpontokat szolgáltatnak az egyes kivégzések egymástól való elhatárolásra. A vallomásokban alábbi kivégzésekről van szó:

1. 1942. április elején kb. 500 ember kivégzése Teplich²⁸ községnél. A kivégzés színhelye egy teljesen fátlan legelőterület.

2. Kb. 500 ember kivégzése, a kivégzés színhelye egy mélyedésszerű teknő alakú rét, a kivégző gödör magasabban feküdt, mint az a mélyedéses rész, ahol az áldozatokat várakoztatták, ez is 1942 áprilisában zajlott le.

3. Kivégzés 1942. április végén Miropol²⁹ községnél. Szaniszló hdgy. vezetése alatt keskenyvágányú vasúton utazva érte el a különítmény az említett helységet. Kb. 200-500 főt behajtottak a községhez közel eső erdő egyik tisztására és ott legyilkolták őket.

4. Kivégzés ugyancsak április folyamán, melyhez Szaniszló hdgy. vezetésével, de gyalogosan vonult ki kb. 30 honvéd, itt 100 embert végeztek ki ugyancsak erdőben.

5. 100–300 ember kivégzése április végén vagy május első napjaiban³⁰ a Magi András zls. által vezetett csoport közreműködésével, ezt ábrázolják a I., XI., XII., XVI., XVII., XX., XXXII. számmal ellátott felvételek.

6. Monasztircsi kivégzés április végén, vagy május első napjaiban. Itt vett részt az egész zlj. az áldozatok száma meghaladta az ezret, ezt ábrázolják a II., III., IV., V., VI., XIII., XIV., XV., XVIII., XIX. és XXXI. számmal ellátott fényképek.

7. Egy kisebb szovjet község felgyújtása és lakóinak legyilkolása 1943. január hónapban. Ez már a Brjanszki körzetben³¹ történt, és eltérőleg a korábbi kivégzésektől, itt németek egyáltalán nem tevékenykedtek, Pápa Nándor önállóan szervezte meg a tömegmészárlást.

Feltehető, hogy még további tömeggyilkosságok is voltak. Egy tanú pl. Csudnovban 1942 márciusát megelőzően 7 ember, egy másik tanú ugyanitt 200 ember legyilkolásáról számolt be hallomás alapján. Baló szds. állítja, hogy miután ő 1942. év májusában szabadságon volt és kb. június közepe táján visszatért a hadművelleti területre, értesült, hogy Lipojivecben³² (ide vonult át a 49/2.zlj. Gajsinból) további kivégzések voltak. Elmondták neki, hogy két ilyen kivégzés történt. Az egyik a víz partján, úgy, hogy valamelyik áldozat úszva próbált menekülni, de az egyik honvéd agyonlőtte. Ezeket a kivégzéseket nem lehetett kellőképpen konkretizálni és csak egy-egy tanú tesz róluk említést.

Emellett Gajsinban és Gajsin környékén számos, az áldozatok számát tekintve kisebb méretű, gyilkosságot vagy bűntényt követtek el a 49/2. zlj. beosztottjai.

1. Szabó Ignác volt hdgy. vallja, hogy 1942 márciusában a zlj. emberei 30 túszt vezettek fel Gajsin határába és kihirdették, hogy valamennyiüket agyonlövik, ha az a személy, aki a gajsin hadifogolytáborban³³ szervezkedést indított a foglyok között nem jelentkezik önként. Az utolsó pillanatban akadt egy jelentkező, akit a németek átvettek.

2. 1942 áprilisában német katonasírok állítólagos meggyalázása miatt felakasztottak Gajsinban két embert, ehhez az egész zlj. kivonul, a kivégzés előtt Pápa beszédet mond, a kivégzés után díszmenet következik.

3. 1942 májusában Bankó szds. és Szellner zls. egy különítménnyel partizánvadászatra indulnak. Három férfi és egy női fogollyal térnek vissza, átadják őket a németeknek és a következő napon a három férfit Gajsin főterén felakasztják, a női foglyot agyonlövik. Ezenkívül Gajsin környéki falvakban számos razziát hajtott végre a zlj., ilyenkor összeszedték a „gyanús” elemeket és átadták őket a németeknek.³⁴ Az így elhurcolt emberek sorsa bizonytalan, vagy kényszermunkára vitték őket, vagy ezeket is kivégezték. Szabó Ignác volt hdgy. részletesen leír egy ilyen razziát, amely Mihajlovka³⁵ községben zajlott le. Az igazoltatásokba

belefolyt itt a jelen lévő Pápa alezr. is és a falu lakosságából csak itt 50 embert hurcoltak el.

A nyomozás során tisztázni lehetett a fentebb felsorolt 7 tömegkivégzés vérlázító részleteit.

Az első ún. teplichi kivégzésről Ádám József, Szolják Pál, Szokolai Ferenc és Lehoczki János tanúk vallanak. Előadásuk szerint ennél a kivégzésnél Pápa Nándor, Gajzágó szds. Antal János, Szabó Ignác, Magi András, Újlaki Nagy Tibor voltak jelen a zlj. tisztjei közül. A zlj. belső szolgálatra ki nem jelölt, különböző századokból összeválogatott kb. 100 főnyi legénysége között egy kora áprilisi napon lőszert osztottak szét. Hajnalban rumot kaptak és német tehergépkocsikra kellett felszállniuk. Kb. 30 km-es út után érkeztek Teplich községhez, a községtől bizonyos fokig elkülönítve épült gettórészt körülvették és kb. 1000 embert hajtottak ki az előtte fekvő füves területre. Itt Pápa Nándor közreműködésével igazoltatások is történtek, majd a honvédek gyűrűjébe zárt tömeget tovább hajtották a legelőn, kb. 2 kilométert. Egy teljesen fáttan, füves részen volt megásva a hatalmas kivégzőgödör. Ezt egy újból megalakított kordonnal a honvédek körülfalták. Lehoczki János elmondja, hogy parancs szerint csőre kellett tölteniük a puskát és úgy szólt az utasítás, ha valaki a zsidók közül kifut a körből, agyon kell löni. Aki egy méterre közeledik a kordonhoz, azt le kell szűrni. A tömegben asszonyok, idős emberek és több száz gyerek volt. Ezeket a jelen lévő kisszámú német katona és az ukrán milicisták állandóan ütlegelték. A kivégzőgödör előtt mindenkinek le kellett vetkőzni, a tömegben borzalmas jelenetek játszódtak le. Viszsaemlékezik Lehoczki János egy férfira, aki szeme láttára megőszült. Volt olyan asszony is, aki után, mikor a gödörbe kergették, három gyerek futott. A kivégzőgödörben a már legyilkoltak hulláira kellett a következő csoportba tartozó áldozatoknak ráfeküdniük, míg csak az árok színültig meg nem telt hullákkal. A német katonák gumiruhában, gumikesztyűben, géppisztollyal folytatták a tömegmészárlást. Lehoczki János a látványtól rosszul lett és rumot töltöttek bele, így térítették magához.

A fentebb kettes számmal jelzett kivégzés Antal János és dr. Hunyadi Sándor vallomásai alapján volt konkretizálható, ők ennek a kivégzésnek a színhelyét úgy írják le, mint egy teknőszerű, hatalmas mélyedést, melynek a végében egy, a lejtős falba vágott gödörhöz vezették fel az áldozatokat. Dr. Hunyadi és Antal János egybehangzóan írják le azt a terepet és valószínűleg itt történt, hogy a kivégzéshez kiterelt kb. 500 áldozat egyike leköpte Gajzágó századost. Erről Antal János, de más tiszt is hallottak (pl. Luci [sic!], aki nem volt jelen). Ennél a kivégzésnél kétségkívül jelen voltak: Pápa Nándor, dr. Hunyadi Sándor, és Antal János.

Balogh József tanú Miropol községet jelöli meg, mint a harmadik kivégzés színhelyét. A különítmény ide keskenyvágyányú vasúton érkezett. A községből több száz embert hajtottak ki a kb. 3 km-re fekvő erdőbe, itt az erdő egyik tisztásán történt a legyilkolásuk. Szaniszló hdgy., aki elismeri, hogy ő vezette ide a zlj. egy részlegét, előadja, hogy Pápa Nándor

adott neki parancsot, vonuljon ki 40 emberrel ehhez a kivégzéshez. Szaniszló azonban Suberovka³⁶ vagy ehhez hasonló községnévre emlékszik, de a két vallomás egybevetése arra utal, hogy Szaniszló Árpád gyanúsított és Balogh József tanú vallomásaikban ugyanarról a kivégzésről számolnak be. Visszaemlékszik Szaniszló, hogy 8-10 német katona is közreműködött a kivégzéseknél, ezek közül kerültek ki a tulajdonképpeni hóhérok. Előadja, látta amint egy asszony gyerekekkel a karján könyörgött a jelen lévő német hdgy.-nak, de az belerúgott. Miután már befejeződött a kivégzés és a gödörbe földet hánytak – vallja Szaniszló – az árokból még mindig nyögést, jajgatást lehetett hallani, a hullahegyben még éltek egyes emberek.

A soron következő, tehát negyedik tömegkivégzéshez ugyancsak Szaniszló hdgy. vezetett ki egy különítményt, melynek tagjai a 49/2-es zlj. géppuskás századából, valamint a 4. századából lettek összeválogatva. Szaniszló egyébként beosztott tisztje volt a 4. századnak, e szd. parancsnokaként Újlaki Nagy Tibor szerepelt. Ebben az esetben a különítmény gyalog ment ki a Gajsintól kb. 15 km-re fekvő községhez, és a falu gettójából hozzávetőleg 100 embert hurcoltak a közeli erdőbe és itt egy tisztáson ugyanolyan körülmények között, mint az előzőekben felsorolt eseteknél megtörtént kivégzésük. Ezt a negyedik kivégzést a harmadiktól élesen megkülönbözteti az, hogy ide gyalogmenetben vonultak ki és az áldozatok száma jóval kisebb, mint az ún. miropoli gyilkosságnál volt. Csató Sándor honvéd, aki igen részletesen vallott erről a negyedik tömegkivégzésről, és rosszul is lett a kivégzés színhelyén, kérdésre külön megerősítette, hogy ide nem vasúton, hanem gyalogosan vonultak ki. Ugyanő előadja, hogy mint a kivégzés jellemző mozzanata áll benne emlékként annak a gyereknek az esete, aki már a mészárlás befejezése előtt került sorra, de nem akart bemenni a kivégző gödörbe. Ezt a gyereket a németek egyszerűen bedobták a gödörbe és géppisztollyal lőtték rá. A gyerek azonban még mindig élt, összetett kezekkel könyörgött és valósággal szitává lőtték, mire meghalt. Ott volt ennél a kivégzésnél Garamvölgyi Gogán György gyanúsított is, vallomása a községbe való kikerülés körülményeit és az áldozatok számát illetően teljesen egybevág Csató Sándor tanúvallomásával. Ő is emlékszik a gyerek esetére, elmondja, hogy mikor a faluba kiértek, már az utcán játszottak a gyerekek és a kivégzés színhelyén megjelent az ukrán asszony azt állítva, hogy az ő gyereke játék közben keveredett a gettó lakosai közé. Az asszonyt azonban elkergették és gyerekeit megölték fentiek szerint. Határozottan állítja Garamvölgyi, hogy Pápa Nándor jelen volt ennél a kivégzésnél. Ugyancsak ott látta dr. Hunyadi zlj. orvost.

Az ötödik kivégzésről, mint már fentebb jeleztem, fényképfelvételek készültek. Ez alkalommal április végén vagy május hó első napjaiban Magi András volt a különítmény parancsnoka. Vallomásában előadja, hogy kifejezetten Pápa Nándortól kapta az utasítást, vegyen részt csoportjával a kivégzésben, illetve támogassa, mint karhatalom az azt lebo-

nyolító németeket. Csoportjához önként csatlakoztak Kocsis Lajos krp. szkv. és Luczi István zls. Luczi fényképezőgépet vitt magával és miután teherautón elérték azt a községet, ahonnan kb. 300 embert hajtottak ki kivégzésre, a közeli erdő széléhez, egy ledöntött emlékmű előtt fényképet készített, mely Kocsis Lajost és Magi Andrást a kíséretükben lévő német altiszttel együtt ábrázolja. Ez a I. számmal ellátott fénykép. A XII., XVI., XX. és XXXII. számmal ellátott fényképek e kivégzésnél készültek és a gyilkosság színhelyére való kihurcolásuk közben ábrázolja az áldozatokat. Jól láthatók a tömegben a gyerekek és asszonyok, mellettük a honvédek, amint kétoldalt kísérik a menetet. A XVI. számmal ellátott fényképen a csoport mellett álló Magi Andrást a felvételt készítő Luczi István felismeri. A XVII. számmal ellátott fénykép a kivégzésre váró férfiak már meztelenre vetkőztetett csoportját ábrázolja, ugyanis e kivégzésnél a férfiakat és nőket elkülönítették egymástól. A XI. számmal ellátott fényképfelvétel az üres kivégzőgödrot ábrázolja, ebben folyt le azután a mészárlás. Magi zls. visszaemléskszik arra, hogy ennél a kivégzésnél is gépkocsin megjelent Pápa Nándor, mintegy ellenőrizve, hogy rendben mennek-e a dolgok. Egyébként a kivégzés lefolyására vonatkozóan Magi, Luczi és Kocsis vallomásai teljesen egybevágnak.

A monasztircsi kivégzés, amely az áldozatok számát tekintve – legalább 1500 embert gyilkoltak itt le – a legnagyobb méretű volt, ugyancsak április végén vagy május első napjaiban zajlott le. A vallomásokból megállapítható, hogy a zlj. egyik része teherautókon hajnalban indult el Gajsinból, ehhez a kivégzéshez. Luczi zls. és dr. Hunyadi határozottan vallják, hogy közvetlenül elindulás előtt Pápa Nándor a tisztí étkezében tartózkodó tisztek előtt ismertette, hogy tömegkivégzéshez kell kivonulniuk. Röviddel a rögtönzött tisztgyűlés előtt felkereste Pápát irodáján Heinrich német őrgy. és nyilvánvaló, hogy a vele folytatott megbeszélés után határozta el Pápa Nándor zászlóaljának „bevetését”. Megállapítható, hogy a zlj. negyedik százada, és a géppuskás szd. egyes részei ezen a napon reggel Újlaki Tibor fhdgy. és Gajzágó szds. vezetése alatt partizánvadászatra mentek ki, átfésültek egy Gajsin környéki erdőt, majd éjszakára ebben az erdőben, az erdőn keresztül vezető úton letáboroztak. Hajnalban e táborba megérkeztek a zászlóalj Gajsinban maradt részlegeit szállító tehergépkocsik és felvették a táborban tartózkodókat. Így a Gajsinból kiinduló részleg egyesült a táborban lévő részleggel és együtt érkeztek meg szürkületkor Monasztircsibe. Újlaki fhdgy. vallomásában azt állítja, hogy ő néhány emberével a táborban visszamaradt. Ezt az állítást számos vallomás, köztük szolgálatvezető őrmesternek, Garamvölgyi Gogán Györgynek vallomása is megcáfolja. Luczi zls, aki ugyancsak jelen volt a monasztircsi kivégzésnél, fényképfelvételeket készített. A II., V., VI., XIV., XV., XVIII., XIX. és XXXI. számmal jelzett felvételek a Monasztircsiből az erdő szélére kihajtott tömeg csoportjait ábrázolják részint menet közben, részint már meztelenül a kivégzés színhelyén. Az V. számú képen a csoport mellett profilból látható dr.

Hunyadi zlj. orvos. Jellegzetes még a XXXI. számmal ellátott felvétel, ahol a vetkőző csoporthoz egészen közel tisztán kivehető egy honvéd. Ez is bizonyítja, hogy a 49/2-es zlj. beosztottjai által vont kordon néhány lépés távolságra vette körül a kivégzésre szánt tömeget. A XIII. számmal jelzett felvétel a kivégző gödröt ábrázolja, világosan kivehető, hogy a gödörből kilátszik néhány ember mezítelen felsőteste. A IV. számmal jelzett felvételen látható kilenc embert éppen beterelek egy kivégző gödörbe. A III. számmal ellátott fénykép már kivégzés után készült, a kivégző gödörrel, amely zsúfolva van a legyilkolt emberek holttestével. A gödör szélén látható Gajzágó szds., amint más katonák társaságában nézelődik. Ez eleve megcáfol minden olyan állítást, hogy a németek nem engedték oda a magyar tisztakat és honvédeket a kivégző gödörhöz. A monasztircsi kivégzésnél az ügyben kihallgatott valamennyi tanú néhány kivétellel jelen volt. Ennek a kivégzésnek több jellemző mozzanata sikerült feltárni a nyomozás során. Az áldozatokat részint Monasztircsi község gettójából hajtották ki, részint pedig tehergépkocsin szállították oda más környező faluk gettóiból. A magyar honvédek, miután az ukrán rendőrség kiterelte a házakból az embereket, átkutatták az épületeket, hogy nem rejtőzött-e el valaki. A tömeget Monasztircsi község piacsterén gyűjtötték össze, itt kiválasztottak néhány tucat iparost és ezeket elengedték. A kivégzés reggel 7 órától du. 6 óráig tartott. Két kivégző gödör volt, Kormos zls. a kivégzés során rosszul lett. Előadja, hogy éppen akkor ért oda a kivégző gödörhöz, amikor az egyik asszonytól elvették a gyereket, azt agyonlőtték, az asszonynak megparancsolták, hogy feküdjön rá gyereke holttestére, majd ugyancsak agyonlőtték. Állítása szerint ettől a látványtól lett rosszul. A délelőtti órákban egy kb. 18 éves fiúnak sikerült kiszöknie a honvédek által vont gyűrűből. Garamvölgyi Gogán György, a 4. szd. szolgálatvezetője utána vetette magát. A gyereket németekkel együtt a közeli faluig üldözte, a németek gépkocsin mentek, ő pedig futott a szökevény után. A fiatal férfinak a holttestét Garamvölgyi és egy német katona röviddel később szekérral szállították vissza a kivégzés helyszínére. Kormos zls. vallja, hogy mind a német katona, mind pedig Garamvölgyi magának könyvelte el a gyerek legyilkolása „dicsőségét”.

1943. január vagy február hónapban Pápa Nándor zlj.-a Gajsintól nagy távolságra Brjanszk körzetében tartózkodott. A Gajsinban állomásozott legénység és tisztikar legnagyobb részét már leváltották. A nyomozás adatai szerint a zlj. régi állományából ekkor már csak Pápa alezr., tisztiszolgája Debreceni István és Garamvölgyi Gogán György teljesítettek szolgálatot a zlj.-nál. Ezek mindháman önként jelentkeztek további szolgálatra hadműveleti területen. Garamvölgyi György és Debreceni István egybehangzó vallomása szerint 1943 februárjában a 49/2-es zlj. erdős területen vonult keresztül, de kijelölt célját, az erdő túlsó végén fekvő egyik községet nem tudta elérni, mivel előrenyomulásában partizánok feltartóztatták.³⁷ A zlj. visszahúzódott kiindulási pontjára, ahol akkor a 49-es ezred állomásozott. A következő napon az ezred átfésülte az erdőt,

de nem találtak partizánokra, az erdő szélén egy kisebb község lakói azt állították, hogy voltak partizánok az erdőben, de ezeket légi úton elszállították. Két zlj. visszafordult és bevonult az ezred állomáshelyére, Pápa Nándor pedig zászlóaljával az említett kisebb községtől néhány km-re fekvő nagyobb faluban szállásolta el magát. Másnap reggel Debreceni István jelen volt Pápa szobájában, amikor parancsot adott tisztjeinek, hogy azt a kisebb falut, melynek lakói előző napon felvilágosítással szolgáltak a partizánokról, zárják körül, gyűjtsák fel és mészárolják le a lakosságot. Utána Pápa Nándor maga is kivonult ehhez az akcióhoz. A délutáni órákban visszatérve megparancsolta Debreceninek, menjen ki a már égő faluhoz és a tiszti konyha számára szedjen össze néhányat a szabadon kóborló állatokból. Debreceni István így kiment a faluhoz, ahol akkor még ott tartózkodtak a zlj. katonái. A kis község lángban állt, szerteszét holttestek hevertek, egy nagyobb pajtaserű épület pedig zsúfolásig tele volt holttestekkel. A szemtanúk elmondották Debreceninek, hogy ebbe a pajtába hajtatta be Pápa Nándor a falu lakosságának egy részét és a pajta ajtajához állított gépfegyverrel lövett rájuk. Garamvölgyi György ezzel nagyjából egybevágó vallomást tesz. Előadja, hogy az elpusztítandó községet körülzáró csoporthoz tartozott. Látta, amint Pápa Nándor különítményével behatol a már előzőleg körülzárt faluba, megfigyelte a házak felgyújtását és a lakosság gépfegyverrel történő lemészárlását. Állítja, hogy a már földön fekvő lakosságra Pápa szalmát hordatott és a holttestekre szólt szalmát meggyújtatta. Így akarta elérni, hogy azok, akik nem haltak meg, csak sebesülést szenvedtek, megmozduljanak, ezekre aztán újból rálövetett. Pápa Nándor beismeri, hogy a jelzett időben és a jelzett körzetben elpusztítottak egy falut, de ezt a cselekményt a németekre akarják áthárítani. Debreceni és Garamvölgyi a leghatározottabban állítják, hogy a falu elpusztításának időpontjában a közelben nem volt sem német, sem magyar alakulat a zlj.-on kívül. Garamvölgyi a falut körülzáró csoporthoz tartozott és ezt éppen ezért százszázalékos biztonsággal megállapíthatta. Az a körülmény, hogy Pápa Nándor e cselekedete tekintetében tagad, nem meglepő, hiszen 1949. július 14-én történt kihallgatása alkalmával előadta, hogy tudomása szerint Gajsin környékén egyetlen tömegkivégzés fordult elő, az is akkor, ami alatt ő szabadságon volt. Ezt a vallomását később az államügyészség is megismételte.

A fentiek alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a 49/2-es zlj. katonái részt vettek szovjet polgári lakosság tömeges lemészárlásában. Körülvették a gettókat, átkutatták a lakosság kiterelése után a házakat, a kivégzés színhelyére kísérték az áldozatokat, őrizték őket a kivégzés alatt, lelőtték, aki menekülni próbált – ez volt e kivégzések során a zlj. tagjainak tevékenysége. Mindezek a cselekvések előfeltételei voltak annak, hogy a kiszemelt német katonák végrehajthassák az áldozatok lelövését. Tisztázódott a nyomozás során, hogy a tömegkivégzéseknel mindenkor csak csekélyebb számú német katona volt jelen, a fő erőt,

amely a nagy tömegben összeterelt lakosság szökését, lázadását, vagy a partizánerek beavatkozását meggátolhatta, Pápa Nándor zászlóalja szolgáltatta. Ezért a kivégzésben való részesség ténye Pápa Nándor terhén, valamint a zlj. tisztjeinek terhén, akik e kivégzéseknél jelen voltak, kétségtelenül megállapítható.

A felelősség kérdésének tisztázásánál szükséges volt megvizsgálni, honnan kapta Pápa Nándor a parancsot a kivégzéseken való részvételre, milyen volt a kapcsolat közte és a gajsinai német parancsnok, Heinrich őrgy. között. A nyomozás eredménye arra utal, hogy Pápa nem volt alárendeltje Heinrich őrgy.-nak, de a kivégzéseken való részvételre való felkérés, a magyar csapatok igénylése ilyen célra, kétségen kívül Heinrich őrgy.-tól indult ki. Pápa Nándor azt állítja, hogy az ilyen kívánságokat ő mindenkor távbeszélőn jelentette az ezredparancsnoknak, Pápai [sic! – F. Á.] Alajos ezredesnek³⁸ (jelenleg szovjet fogságban) és annak jóváhagyása után cselekedett. A kihallgatott tanúk közül, bár mindkét zlj. segédtsízt és a zlj. írnok kihallgatása is megtörtént, senki nem tud arról, hogy Pápa Nándor alakulata a kivégzéseknél való felhasználáshoz az ezredparancsnokságánál engedélyt kért volna. Vallja Pápa Nándor, hogy a kivégzések lefolyásáról az ezredparancsnoknak jelentést tett és az eseménynaplóba is bevezette a kivégzésekkel kapcsolatos történéseket. F. Tóth Lajos zlj. s. tsízt, aki az eseménynaplót vezette, határozottan vallja, hogy tömegkivégzésre vonatkozó bejegyzést abban nem eszközölt.³⁹ Az eseménynaplót Pápa Nándor utasításai szerint vezette. F. Tóth Lajos távollétében Kormos zls. vezette az eseménynaplót. Ő ugyanezt vallja. Ugyanakkor Kormos zls. határozottan állítja, hogy a tömegkivégzésekkel egyidejűleg Pápa Nándor olyan jelentést küldött az ezredparancsnokságnak, mely szerint a zlj. németekkel együttműködve megsemmisített X számú partizánt. A jelzett szám egyezett a legyilkolt polgári személyek számával. Az ilyen jelentésekben Pápa Nándor cinikusan feltüntette, hogy a saját alakulatnak nem volt vesztesége. Tényként állapítható meg, hogy Pápa Nándor a polgári személyek legyilkolását felettesei előtt katonai műveltként állította be. Bár Pápa Nándor szigorú titoktartást parancsolt a kivégzésekkel kapcsolatban, nem kétséges, hogy a Gajshintól csupán kb. 20 km-re székelő ezredparancsnokság tudomást szerzett az eseményekről.⁴⁰ Ezek felett szemet hunyt, s nem kapva hivatalos jelentést, tovább engedte garázdálkodni Pápa Nándort. Pápa Nándor felelősségét különösképpen növeli az a körülmény, hogy a magyar megszálló erők parancsnoksága rendelkezésekkel szabályozva a polgári lakosság iránti magatartás kérdését, minden atrocitást szigorúan eltiltott.⁴¹ Ezt a parancsot nemcsak Pápa Nándor, de a zlj. valamennyi tsíztje és beosztottja egyaránt jól ismerte. Az a tény, hogy ilyen parancs kihirdetést nyert és hogy a tömegkivégzések e parancs lábbal való tiprását képezték, meg alapozza a zlj. tsíztjeinek felelősségét. E parancs alapján kockázat nélkül tiltakozhattak volna a kivégzéseknél való bevetések ellen, ez azonban nem történt meg. Valamennyi gyanúsított Garamvölgyi Gogán György

kivételével 1942. március és június között (tehát a kivégzések időszakában) járt szabadságon és alkalma nyílt Magyarországon az illetékes hatóságoknál bejelenteni az eseményeket. Ez is elmaradt annak ellenére, hogy gyanúsítottaknak alkalmuk volt személyesen meggyőződni. A nyomozás feltárt néhány tényt arra vonatkozólag, hogy miként vélekedtek gyanúsítottak a tömeggyilkosságról. Ádám József tanú vallja, hallotta beszélgetni Szabó Ignác hadnagyot és Antal János zászlóst a kivégzésekről. Ők úgy vélekedtek, hogy a kivégzettek mint emberek egyénileg sajnálatra méltók lehetnek, azonban végeredményben nem kár értük, hiszen zsidók. Pápa Nándor a tisztí étkezdeben egy őt meglátogató alezr. ismerősének beszélt a tömeggyilkosságokról. Mikor ez elborzadt, hallva a történeteket, Pápa kijelentette, hogy ez a háború, és napirendre tért a kérdés felett. Közömbösség vagy egyetértés, ez volt a gyanúsított tisztek egyedüli reakciója, holott kötelességük lett volna a parancsnokságuk alatt álló csapat részvételét meggátolni, vagy az ellen tiltakozni.

Ugyancsak megállapítható Garamvölgyi Gogán György gyanúsított felelőssége, mivel ő külön parancs nélkül üldözőbe fogott egy embert, akinek a kivégzés színhelyéről már-már sikerült elmenekülnie.

Az egyes gyanúsítottak cselekvőségét vizsgálva érdeklődésre tarthat számot általános magatartásuk az események idején, majd később, a nyomozás során.

[...] ⁴²

Az ismertett tényállás alapján Pápa Nándor, Antal János, Garamvölgyi Gogán György, dr. Hunyadi Sándor, Kocsis Lajos, Kormos Mihály, Luczi István, Magi András, Szabó Ignác, Szaniszló Árpád és Újlaki Nagy Tibor alaposan gyanúsíthatók az 1945. VII. tc.-kel törvényerőre emelt Nbr. 11. § 5. pontjába ⁴³ ütköző háborús büntettek elkövetésével.

Ezért felsoroltakat a budapesti államügyészséghez őrizetben átkísérem.

Busztin Gábor áv. fhdgy.⁴⁴

(Forrás: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-107426, 38–49. oldal – Vítális István és társai. Irógéppel írt, aláírás nélküli példány.*)

Rövidítések jegyzéke

alezr. – alezredes
fhdgy. – főhadnagy
hdgy. – hadnagy
karp. – karpaszomány
örgy. – őrnagy

szd. – század
szds. – százados
szkv. – szakaszvezető
zlj. – zászlóalj
zls. – zászlós

- ¹ *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok (1941–1947)*. Szerk.: Krausz Tamás – Varga Éva Mária. Budapest, L'Harmattan, 2013; *A magyar megszállás – vajdó nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra*. Szerk.: Gémesi Ferenc. Budapest, Russica Pannonicana, 2013 (PosztSzovjet Füzetek XX.); Szabó Péter: A magyar királyi honvédség és a tudatos népirtás vádjá. *Történelmi Szemle*, 2013. (55. évf.) 2. sz. 307–323.; Számvéber Norbert: Egy forráskiadvány margójára. (A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947. Szerk. Krausz Tamás, Varga Éva Mária.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. (126. évf.) 2. sz. 571–583.; Ungváry Krisztián: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947. *Századok*, 2013. (147. évf.) 6. sz. 1561–1579.
- ² BFL VII. 5. e. 7555/1950.
- ³ Polonnoje (Полонное) Zsitomirtól mintegy 100 kilométerre nyugatra található. 1941. július 5-én foglalták el a német csapatok.
- ⁴ Mészáros István és társai ellen 1948-ban a Szegedi Népbíróságon, Csaba László ellen 1953-ban a Budapesti Hadbírószágon folyt per. Csupity Bélát 1948-ban 25 évre ítélte a Szovjetunió katonai törvénszéke.
- ⁵ Csima János: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához: 1938–1945*. Budapest, HM Közp. Irrattár, 1961. 108–115., 134.
- ⁶ HL. II. 1458. M. kir. Megszálló Erők Parancsnoksága 1. dob. 2. számú Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági Parancs, 1941. október 13.
- ⁷ BFL VII. 5. e. 7555/1950. 379.
- ⁸ Kruglov, Alexander: Jewish Losses in Ukraine, 1941–1944. In *The Shoah in Ukraine. History, Testimony, Memorialization*. Eds. Brandon, Ray, Lower, Wendy. Bloomington, Indiana University Press, 2008, 272–290.
- ⁹ HL. II. 1458. 2. dob. 15. számú bizalmas dandárparancsnoksági parancs, 1942. február 4.
- ¹⁰ HL. II. 1458. 2. dob. 31. számú Keleti Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági Parancs. 1942. március 28.
- ¹¹ *A folyó háború tapasztalatainak ismertetése: partizánharcok*. M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke 4. Osztály – 10. sz. Budapest, Attila Nyomda, 1942, 11–12.
- ¹² HL. II. 1458. 1. dob. 4. számú Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági Parancs, 1941. október 24.
- ¹³ A magyar katonák által a szovjet hadifoglyok ellen elkövetett háborús bűnökről még lásd: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok (1941–1947)*. Főszerk.: Krausz Tamás – Varga Éva Mária. Budapest, L'Harmattan, 2013, 402–403., 405–410.
- ¹⁴ *On the Paths of War – A Hadak útján*. Interjúkat készítette: Kasuba István. Orosháza, Petőfi Kulturális Kht., 2007, 33.
- ¹⁵ Pl. „a Nyugati Megszálló Csoport tevékenysége úgyszólván eseménytelenül alakult”. In Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 125.
- ¹⁶ BFL VII. 5. e. 7555/1950. 365.
- ¹⁷ A magyar részvételt német források alapján említi: Lower, Wendy: *Nazi Empire-Building and The Holocaust in Ukraine*. H. n., The University of North Carolina Press, 2005, 142.; Nikolaj Szemenovics Zadernovszkij visszaemlékezése is

megemlíti a magyarok részvételét. Erről lásd: <http://iremember.ru/partizani/zadernovskiy-nikolay-semenovich/stranitsa-2.html>.

- ¹⁸ Ígéretes a következő nemzetközi összefogással készült orosz nyelvű kiadvány: Васильев В.Ю.: *Жизнь в оккупации : Винницкая область, 1941-1944 гг.* Москва, 2010.
- ¹⁹ A gyanúsítottak felsorolását helyszűke miatt itt elhagytuk.
- ²⁰ Sajnos a fényképfelvételek nem lelhetőek fel. Az utolsó információ a fényképek létéről, hogy 1968-ban az Európa Kiadó kikérte a per fényképeit egy, az APN szovjet kiadvánnyal közösen 1970-ben megjelentetendő kiadványhoz (a kiadvány meg is jelent: *A második világháború képei: 1939–1945* / [írta és a képeket vál. Ölvedi Ignác, Száva Péter; közrem. Szeleznyova Inessza]. Budapest, Európa Könyvkiadó – Agentstvo Pecati Novosti, 1970; a peranyaghoz tartozó képek nem találhatóak a kiadványban). A 31 kiadott fényképet vissza is vették, azóta nem található róluk információ. Az eljárás vizsgálati dossziéját a vizsgálati napló alapján 1989-ben bezúrták.
- ²¹ Gajszin (Гайсин) 1941. július 25-én foglalták el a német csapatok, október 10-én a 3 rajonból álló Gaissin Kreigebiet központja.
- ²² Monasztircska (Монастырська) 1941. július 4-én foglalták el a német csapatok, Kreisgebiet központ lett a megszállás közigazgatásában 1941. október 20-án. 1941. szeptember 5-én állították fel a gettót.
- ²³ Az elhagyott rész a nyomozás körülményeiről szól.
- ²⁴ Vinnicja (Винница). 1941. július 21-én foglalták el a német csapatok, a megszállási igazgatásban jelentős központ. 1942–1943-ban Hitler egyik főhadiszállásának (Werwolf) helye.
- ²⁵ Csudnov (Чуднов). A német hadsereg 1941. július 7-én foglalta el. Az ottani zsidó népességet 1941 októberében pusztították el.
- ²⁶ Polonnoje (Полонное). 1941. július 5-én foglalták el a német csapatok.
- ²⁷ Heinrich Becher. Eredeti szakmáját tekintve kovács, a weimari köztársaság alatt politikai bűncselekmény miatt elítélték. 1931-ben csatlakozott az SA-hoz, ezt követően gyorsan emelkedett ranglétrán, az országos pártvezetők között található a világháború kitörésekor. 1941-től a gajszini területi kommisszarátus vezetője.
- ²⁸ Teplik (Теплик). A német megszállók rajonközpontnak nevezték ki. Az 1941. július 26-án felállított gettó 769 lakójának meggyilkolása 1942. május 27-én történt meg.
- ²⁹ Miropol (Мирополь). 1941. július 6-án foglalták el a német csapatok. Az Einsatzkommando 5 egységei már 1941 őszén agyonlőtte a miropoli zsidóság jelentős részét.
- ³⁰ Orosz és német források 1942. május 29-re teszik a gettó felszámolását, ahol mindkét forráscsoport megemlíti a magyarok jelenlétét. Lásd a 3. jegyzetet!
- ³¹ Brjanszki terület (Брянская область). Ismert, hogy e területeken kiterjedt partizánmozgalom volt a honvédő háború idején.
- ³² Lipovec (Липовець). Rajonközpont.
- ³³ A Stalag 329/Z számú fogolytábor működött Gajszin területén. Viszont itt működött a Dulag (Durchgangslager= „átmenő tábor”) 152 is, ahol legalább 5000 hadifoglyot alkalmaztak. Gajszin és környékén kiterjedt munkatábor-hálózatot alakítottak ki a megszálló hatóságok.
- ³⁴ A partizánok kezelésében olyan gyakorlatot találhatunk, miszerint a magyarok által elfogott partizángyanús személyeket átadták a németeknek. A 16. sz.

- melléklet a 7400/MM A 1942. sz. rendelet IV. fejezetéhez leszögezi, hogy „*az elfogott partizánokat, vagy akiknek személyét illetőleg ilyen gyanú fennforog, – bár adatok erre nem állnak rendelkezésre – a legközelebbi német tábori csendőrpáncsnokságnak kell átadni.*” Idézi: Háy Gyula: *Partizánok tükre.* Budapest, Athenaeum, 1945, 52–53.
- ³⁵ Mihajlovka (Михайловка). Az 1941. szeptember 5-én felállított gettót 1942. december 31-én semmisítették meg.
- ³⁶ Sobolevka (Соболевка). A németek 1941. július 28-án foglalták el. Az 1941. szeptember 5-én létrehozott gettó 382 lakóját 1942. május 27-én semmisítették meg.
- ³⁷ 1943. január 15-én és 16-án jelentős partizántámadás érte az egységet. 53 honvéd meghalt, illetve eltűnt. Ungváry Krisztián: Holokauszt, népirtás és a megszálló alakulatok. In *Évkönyv 12. 2004. Magyarország a jelenkorban.* Szerk. Rainer M. János, Standeisky Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 2004, 25.
- ³⁸ Pápay Alajos (1887–1974) az I. világháború után 1921-től 1926-ig VKF/2. kötelekben teljesített szolgálatot, ahonnan a honvédséghez került. 1941 októberében a 41. honvéd gyalogezred parancsnokává nevezték ki. 1942 októberében a VI. hadtest parancsnokságára került, majd e hadtest keretében 1944-ben Galiciába került. Részt vett a magyarországi harcokban, legmagasabb beosztása hadosztályparancsnok volt. 1945 májusába esett szovjet hadifogságba, ahonnan 1950-ben tért haza. Magyarországon letartóztatták, s a budapesti katonai törvényszék 1951-ben 15 évi börtönbüntetésre ítélte, majd a katonai törvényszék az elsőfokú ítéletét életfogytig tartó börtönbüntetésre változtatta. 1957-ben korára és egészségügyi állapotára való tekintettel az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette. In *ÁBTl 3.1.9. V-56103.* Pápay Alajos.
- ³⁹ F. Tóth Lajost a későbbiekben internálták, ugyanis a vád szerint Pápa Nándor ügyvédje hamis tanúzásra kívánta rávenni.
- ⁴⁰ Az ezred parancsnoka, Pápay Alajos azzal védekezett, hogy az említett zászlóalj csupán anyagi és fegyelmi vonatkozásban tartozott parancsnoksága alá, működésének tekintetében hadosztályközvetlen volt. A Pápay elleni per anyaga viszont arra utal, hogy a 41. ezred törzsének tisztában kellett lennie, hogy milyen tevékenységet folytat a 49/II. zászlóalj. Lásd *ÁBTl 3.1.9. V-56103.* Pápay Alajos.
- ⁴¹ Az említett parancs valószínűleg a bevezetőben is említett 2. számú Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági Parancs.
- ⁴² A gyanúsítottak személyenkénti felelősségének vizsgálatára vonatkozó részt helyszűke miatt itt elhagytuk.
- ⁴³ „*Háborús bűnös az: aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával a reábizott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában felhajtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának.*”
- ⁴⁴ Busztin Gábor Budapesten született 1922-ben polgári családban. Jogi tanulmányait munkaszolgálatra való behívója szakította meg, 1944. május 16. és október 15. között a 101/307. Musz. században volt. 1945 márciusától májusáig az SZDP, majd az MKP és MDP tagja. 1946-ban baloldali elhajlás miatt a pártból kizárták, de 1947-ben visszavették, 1949-ben egy felszólalásért pedig szigorú megrovást kapott. 1945. február 25-től mint rendőr szolgált, majd március első felében a II. kerület PRO állományába került. A PRO, ÁVÓ, ÁVH több osztályán

is szolgált. 1949 februárjától az ÁVH Népügyészégi kirendeltségén előadó majd csoportvezető beosztásban van. Származása miatt 1950 szeptemberében elbocsátják a testülettől, az Iportex vállalatnál helyezkedett el. ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogvaték 0762 – Busztin Gábor.

Magyar katonák kivégzett szovjet hadifoglyok holttesteit szemlélik meg 1941 nyarán Ukrajnában. A háttérben szovjet hadifoglyok vonulnak. (Mélión József fhdgy. felvétele)